

Розділ III

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ

УДК 351.853+343.979

Н.М. РУДИКА

Металошукачі та археологія

Руйнування археологічних пам'яток у зв'язку з використанням металошукачів стає щоразу серйознішою проблемою для охорони культурної спадщини в усьому світі. Це зумовлено не лише тим, що шукачів скарбів стає дедалі більше, а перш за все тому, що в багатьох країнах, у т.ч. і в Україні, все ще не прийняті відповідні постанови, які б урегулювали використання металошукачів на правому рівні.

Ключові слова: пам'ятка археології, металошукачі, колекціонування.

Коли археологія тільки зароджувалася (кінець XVIII ст.), колекціонування було фактично єдиним способом одержати знання про минуле, і антиквари прагнули одержати контекстну інформацію. Однак на сьогоднішній ситуація кардинально змінилася – археологічні предмети в наш час стали товаром, адже вони відносно доступні, а їхня вартість, навіть виробів із недорогоцінних металів, велика. За підрахунками, кожного року з території Криму контрабандою вивозять рухомих культурних цінностей на суму 2 млн. доларів США. Згідно з даними Держкомітету з охорони та використання пам'яток історії та культури Автономної Республіки Крим та Кримського філіалу Інституту археології Національної академії наук України, тільки за останні роки розграбовано 60 могильників, близько 300 курганів, а всього – кілька тисяч поховань. Не зважаючи на численні звернення співробітників експедицій, музеїв і заповідників до прокуратури з проханням порушити кримінальну справу щодо незаконного пошуку культурних цінностей, в більшості випадків в цьому було відмовлено. А в тих випадках, коли працівниками пам'яткоохоронних органів разом із співробітниками правоохоронних органів були проведені затримання грабіжників, часто з інструментом

чи знахідками, до суду було доведено лише кілька справ, інші були зупинені за відсутності складу злочину [2].

На сьогодні ситуація щодо культурних цінностей на Кримському півострові досить складна у зв'язку із вторгненням Російської Федерації: повинні вступити в силу норми Гаазької конвенції 1954 року. На практиці ж бачимо, що це не зовсім так. У 2014 р. українські та міжнародні дослідники не змогли продовжити археологічні розкопки на півострові, що тривали там роками, а ситуація щодо використання металошукачів взагалі ніяк не контролюється.

У Законі України «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004 р. №1626-IV [1] дається визначення таких понять, як археологічна спадщина, об'єкт археологічної спадщини і пам'ятка археології або археологічна пам'ятка (об'єкт археологічної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України). Відповідно до ст. 10, 12 Закону право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини надається виключно професійним археологам з дозволу центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини за наявності у нього відкритого листа – документу, що підтверджує його кваліфікацію, який видається Інститутом археології НАН України; всі інші роботи на археологічних об'єктах є незаконними. Відповідно до ст. 10 пошук без наявності відкритого листа археологічних предметів за допомогою металодетекторів й інших приладів визнаний незаконним. На жаль, цей вид порушень, який набув зараз в Україні значного поширення, дуже важко зафіксувати, оскільки такі дії «чорних археологів» практично не залишають по собі слідів. З точки зору археологів, основний наслідок нелегальної археології – це знищення нерухомих пам'яток археології та культурної пам'яті.

Як технічне знаряддя, металошукачі використовуються в археології для пошуку металевих предметів, а в останні десятиліття стало об'єктом зацікавлення з боку приватних осіб, що призвело до руйнування археологічних пам'яток. Таку ситуацію спричинили різні чинники: металошукачі досить зручні у використанні, доступні й досить недорогі. Ідея металошукача походить із США, вперше їх використовували для військового викривання мін. Інтенсивна реклама і досить романтично сформульовані оголошення привертають увагу тих, хто не є спеціалістом з археології і шукає швидкого заробітку. На сьогодні також відома велика кількість різних марок металошукачів (спеціальні технічні моделі та знаряддя, які були у використанні).

Приватне використання металошукачів у останні десятиліття стало дуже популярним. У США і Великій Британії здавна існують спеціальні клуби шукачів скарбів, які допомагають краще зорієнтуватися в тому, де шукати різного роду об'єкти археології. Технічний розвиток набув розвитку так швидко, що влада в

зазначених країнах не встигла врегулювати на законодавчому рівні надуживання металошукачів. Рада Європи, в свою чергу, щоб якось відреагувати на дану проблему, видала в 1981 р. рекомендацію, в якій зазначалося, що всі країни, які потерпають від незаконних археологічних розкопок, повинні якнайшвидше розробити законопроект, який би стосувався ліцензії чи реєстрування металошукачів [7].

Однак у багатьох європейських країнах і надалі бракує відповідного законодавства. В Швеції, наприклад, на протипагу до інших держав, здавна діє право щодо охорони пам'яток, ще з XVII ст., відповідно до якого, всі предмети старші 100 років і які частково або повністю складаються із золота, срібла або міді, підлягають викупові органами державної влади. Однак проблема з приватним пошуком скарбів все одно спіткала Швецію, зокрема о. Готланд, що одразу виявило неточності у шведському законодавстві. Використання металошукачів набуло поширення на Готланді під кінець 1970-х років, урахувавши те, що на острові діяли посередники, просто з'являлися туристи з металошукачами в багажі. Звіти щодо пошуку скарбів щоразу ставали все серйознішими (грабувалися місця давніх пам'яток, стоянки та поховання теж зазнавали збитків). Це спонукало початок інтенсивної кампанії під керівництвом Місцевого уряду на пам'ятках на Готланді. Було повідомлено поліцію та засоби масової інформації про найбільш серйозні випадки, пізніше було врегульовано або повністю заборонено використання металошукачів. Однак від 1985 р. сили набув закон, яким заборонялося використовувати металошукачі під час археологічних розкопок без спеціального дозволу, а на Готланді взагалі заборонено їхнє використання. Порушення встановлених норм тягло за собою штраф або ув'язнення максимум до 6 місяців. Дозвіл на використання металошукачів регулювався урядами місцевої влади. У 1989–1990 роках з'явилася проблема пошуку скарбів іноземцями. Тоді, в 1991 р. законодавство було змінено знову: заборонено використання металошукачів у всій країні, запроваджено нове поняття «злочину проти пам'яток». За серйозний злочин у даній сфері максимальним покаранням стало ув'язнення до 4 років, така правна регуляція дала можливість поліції на міжнародну співпрацю з Інтерполом [10].

Очевидним є і той факт, що металошукачі стали на сьогодні досить доступним знаряддям, що користується попитом здебільшого у науковців, шукачів скарбів, мілітарних пам'яток, грабіжників, які нищать пам'ятки історії та культури. На думку Анжея Коковського, металошукачі як знаряддя для науковця потрібно використовувати переважно для пошуку фрагментів зруйнованих археологічних поселень і для локалізації предметів з металу в охоронній зоні пам'ятки [9].

Розкопки археологічних пам'яток найчастіше викликані двома причинами: суто матеріальними – намаганням продати знайдені в такий спосіб предмети і у зв'язку з колекціонуванням. Зростання такої незаконної діяльності спостерігаємо

щодня. Відповідно до положень археологічної етики Товариства Американської Археології «закупівля і продаж предметів, які видобути з археологічного контексту спричиняють до деструкції археологічних пам'яток», археологи ж повинні «відмовлятися від участі в торгівлі з археологічними предметами без контексту» [7].

Питання захисту пам'яток археології від грабіжників також регулює Кодекс ІКОМ, прийнятий 4 листопада 1986 р/ в Буенос-Айресі, в якому зазначено, що незаконна торгівля предметами, призначеними для публічних чи приватних зібрань, сприяє нищенню історичних місць. Музеї не повинні закуповувати предмети археології, якщо є припущення, що їхнє знаходження було нелегальним, що могло спричинити руйнування чи пошкодження пам'ятки чи охоронюваної археологічної території. Бо існує велика різниця між колекціонуванням предметів мистецтва і предметів археології, адже дістати останні приватна особа може на аукціоні або ж нелегально, руйнуючи пам'ятку й історичний контекст [4].

Археологи не є аж такими беззбройними проти шукачів скарбів, щоб відразу розпочинати з ними співпрацю. Утруднення доступу до археологічних архівів, публікування карт із пам'ятками археології, що на них знаходяться, інформування місцевого населення щодо негативних наслідків діяльності «чорних археологів», а також превентивні археологічні розкопки – це способи, що певною мірою можуть запобігати незаконним розкопкам. Також варто запровадити ліцензування або реєстрування металошукачів, разом із тим обмежити можливість рекламувати такі знаряддя, сприяти інформаційній та освітній програмам в школах і засобах масової інформації. Прикладами країн (таких як Австрія, Кіпр, Данія, Франція, Іспанія, Німеччина, Ірландія, Мальта, Швеція чи Італія), в яких було одночасно запроваджено законодавство проти металошукачів і заборонено їхнє використання (на території країни, регіону чи внесених до реєстру пам'яток території) засвідчує, що і Україна може піти таким же шляхом.

Варто зазначити, що загроза для пам'яток археології з боку незаконних розкопок пов'язана в першу чергу із приватним колекціонуванням, яке було одним із джерел формування археології як науки. Але виявилось, що на сьогодні приватні колекціонери діють проти публічних інтересів, бо порушують норми закону щодо приналежності пам'яток археології державі як власність. Незаконні розкопки, стимульовані колекціонуванням, суперечать публічним інтересам з двох причин:

- залишають археологічну спадщину без історичної пам'яті та історичного контексту; приватні колекціонери і ті, хто торгує старожитностями, звичайно проявляють легковажність щодо важливості контексту для пам'яток; відсутність такого контексту унеможливорює реконструкцію минулого;

- позбавляють спільноту можливості контакту з культурною спадщиною через створення замкнених і найчастіше недоступних для публічного огляду археологічних колекцій.

Катастрофічних розмірів набуває також нищення пам'яток археології через незаконні розкопки в Сполучених Штатах Америки. В штатах Арканзас, Колорадо, Нова Мексика чи Юта розкопування давньоіндіанських поховань, відоме ще з часів колонізації, в останні роки значно зросло у зв'язку із попитом у колекціонерів. Варто зауважити, що в США, якщо розкопки проводяться на приватних землях, і на них є згода власника, не можуть бути визнаними за нелегальні. Вражаючим прикладом є знищення приблизно 700 поховань індіанців у 1987 р. в Slack Farm (Кентуккі) групою шукачів скарбів, які заплатили власникові за право користування землею.

Щоб запобігти такій нелегальній діяльності, на сьогодні діють різні освітні програми, із залученням державних і приватних служб. Наприклад, у Національному Парку діють таємні агенти, які удають торговців пам'ятками археології, щоб спіймати справжніх продавців скарбів [3].

Об'єктом незаконних розкопок виступають також пам'ятки в Південно-Східній Азії. Бо наявність приватних колекцій пам'яток археології є ознакою високого суспільного статусу. Подібна ситуація нелегальних розкопок пам'яток з'явилася в Європі в 70-х роках ХХ ст. разом зі зчораз більшою доступністю електронних приладів, що служать для знаходження металу під поверхнею землі.

У Великій Британії, наприклад, регулювання власністю рухомих пам'яток археології бере початок ще з середньовіччя – з XII ст. Право власності на знайдені предмети, навіть на землях, що належать іншим особам, можна виводити від феодального права сеньйора. Право на скарб належить Короні, але лише із дорогоцінних металів. Така правова регуляція дозволила Британії здійснювати пошук скарбів без згоди власника землі. У Великій Британії в 1996 р. була здійснена кодифікація «права на скарб», запроваджено важливі правні приписи, які було визнано важливим досягненням охорони пам'яток археології [8]. Правом було охоплено всі металеві знахідки, незалежно від того, з якого саме металу вони виконані, знайдені в одному місці, тільки не охоплювало знахідки окремих монет. Якщо знаходять вказані предмети, то потрібно одразу повідомити одну з трьох інституцій, залежно від місця знайдення: чи то територія Англії (British Museum), Уельсу (National Museum and Galleries of Wales) чи Північної Ірландії (Environment and Heritage Service of Northern Ireland). У випадку, якщо котрась із вказаних інституцій чи який-небудь музей хоче придбати знахідку, спеціальна комісія оцінює її фінансову вартість, і той, хто знайшов, отримує компенсацію. Якщо особа, яка знайшла пам'ятку, є археологом чи знайшла пам'ятку з порушенням приватної власності на землю, то така компенсація відшкодовується власникові землі. Такий припис права дозволив в десятки разів збільшити кількість знахідок, про які повідомляли. І всі скарби, знайдені таким чином, було також опубліковано [4].

Незаконні археологічні розкопки також пов'язані з нелегальним вивозом цінних речей до інших країн. У таких випадках маємо подвійне порушення суспільних інтересів, бо, по-перше, речі виривають з їхнього первинного контексту, а по-друге, їх вивозять до інших країн [6].

Що можуть зробити археологи для запобігання таким явищам? По-перше, показувати своєю поведінкою етичні норми, по-друге, сприяти посиленню правової охорони пам'яток археології і, по-третє, археологи повинні роз'яснювати населенню вартість незруйнованих археологічних пам'яток.

У Сполучених Штатах, наприклад, у 1970 р. Університет Пенсільванії постановив, що його музей буде купувати лише ті речі, які мають документи та легальне походження. Пізніше Гарвардський Університет у 1971 р. прийняв подібні положення, а наступного року до них приєднався також Field Museum of Natural History.

Явище закордонного стимулювання незаконних археологічних розкопок особливо вражаючим є в Південній і Центральній Америці, бо грабіжники, розкопуючи пам'ятки, сприймають знахідки, як дар предків, на який вони мають право [5]. Спосіб охорони пам'яток археології в країнах із низьким ступенем розвитку права є досить складним. Служби охорони не завжди спроможні охороняти всі пам'ятки, навіть добре знані. Тому дуже велика відповідальність лежить на археологах: зацікавлювати людей історією, звертати увагу не на матеріальну, а на наукову вартість відкриття.

Можемо констатувати, що для України для вирішення проблеми нелегального використання металощукачів потрібно, насамперед, це питання урегулювати на правовому рівні, тобто прописати в Законі про охорону археологічної спадщини. Важливо також одразу розробити механізм реалізації даної норми, щоб одразу мати результат на практиці, при цьому корисним буде досвід інших держав, навіть якщо правові моделі відрізняються.

Джерела та література

1. Закон України «Про охорону археологічної спадщини»// Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база : Зб. документів./ Авт.-упор.: Левада М. Є., Пархоменко М. Т., Титова О. М. – К. : Видавництво ХІК, 2006. – С. 190–202.
2. Курьер ЮНЕСКО. – 2001, апрель. – С. 24–45.
3. *Fagan B.* Enlightened stewardship. – L., 1996. – S. 106–110.
4. *Kobyliński Z.* Własność dziedzictwa kulturowego. – Warszawa, 2009. – S. 107–136.
5. *Matsuda. D.* The ethics of archaeology, subsistence digging, and artifact looting in Latin America. *International Journal of Cultural Property.* – NY., 2005. – P. 87 – 97.
6. *Merryman. J. H.* Thinking about the Eling Marbles. – L., 2005. – S. 281–282.
7. *Międzynarodowe zasady ochrony i konserwacji dziedzictwa archeologicznego / Red Z. Kobyliński.* – Warszawa, 1998. – S. 193–194.
8. *Tompa P. K., Brose. A. M.* – L., 2005. – S. 212–214.
9. *Wykrywacze metali – instrument naukowy czy barbarzyńskie narzędzie / A. Kokowski.* *Wykrywacze metali a srcheologia.* Pod. red. W. Brzezińskiego i Z. Kobylińskiego. – Warszawa, 1999. – S. 19–31.

10. Wykrywacze metali, prywatne poszukiwania skarbów i wykopaliska na Gotlandii / M. Östergren. Wykrywacze metali a archeologia. Pod. red. W. Brzezińskiego i Z. Kobylińskiego. – Warszawa, 1999. – S. 97–101.

Рудыка Н.Н. Металлоискатели и археология

Разрушение археологических памятников в связи с использованием металлоискателей становится все более серьезной проблемой для охраны культурного наследия во всем мире. Это обусловлено не только тем, что кладоискателей становится все больше, а прежде всего потому, что во многих странах, в том числе и в Украине, все еще не приняты соответствующие постановления, которые бы урегулировали использования металлоискателей на правовом уровне.

Ключевые слова: памятник археологии, металлоискатели, коллекционирование.

Rudyka N.N. Metal detectors and archaeology

The destruction of archaeological sites by the use of metal detectors is becoming each time more serious problem for the protection of cultural heritage in the world. This is due not only to the fact that the people, who find treasures, become more and more, but above all because in many countries, including the Ukraine, has not yet adopted legislations to regulate the use of metal detectors at the legal level.

Keys words: archaeological monument, metal detector, collection.

Подано до друку: 27.08.2014 р.

УДК 903'1(477.82)

Г.В. ОХРИМЕНКО

Н.В. СКЛЯРЕНКО

Межановицька культура на Західній Волині

Стаття присвячена одній з епішнурових культур Волині – межановицькій (МК), яка належить до середнього періоду доби бронзи. Вона поділяється на чотири фази: протомежановицьку, ранньомежановицьку, класичну, пізню. Ареал її поширення – лісова зона Західної Волині (від Західного Бугу до р. Горинь). У цій зоні вона паралельно співіснувала з пам'ятками городоцько-здовбицької культури. Пунктів з матеріалами МК виявлено понад 70 (найбільше в басейні р. Ікви – Дубенський, Млинівський райони, де відомі родовища високоякісного кременю).

Ключові слова: Західна Волинь, межановицька культура, городоцько-здовбицька культура, стжижовська культура.

Винятково важливими є проблеми доби бронзи Західної Волині, Малопольщі, Подністров'я в постшнуровий час – період екзистенції та співіснування кількох культур: межановицької (МК), городоцько-здовбицької (ГЗК), стжижовської (СК), почасти бабинської (БК), можливо, тшинецько-комарівської (ТКК). Проте пам'ятки перших двох (МК і ГЗК) на ранніх етапах подібні, що викликає жваву дискусію про їхню належність до однієї чи іншої, так само складна для з'ясування проблема еволюції та походження цих культур. Одним із ключових питань є вивчення особливостей кераміки МК і ГЗК,